

WAGNERIANA CATALANA Nº 4 ANY 1996

TEMA 10: ALTRES TEMES

TÍTOL: ELS INSTRUMENTS DE L'ORQUESTRA WAGNERIANA

AUTOR: *Bruno Kampmann*

El text reproduït seguidament és un extracte de l'estudi de BRUNO KAMPMANN publicat a la revista "Larigot" (Juliol 1993), que va aparèixer a la revista "Le Cygne", del Cercle National Richard Wagner, de París, núm. 85 juliol-agost 1995, signat pel mateix autor.

PREÀMBUL

Wagner és, amb Berlioz, el compositor que més va fer revolucionar l'orquestra simfònica a mitjans del segle XIX.

Va transformar l'orquestra clàssica de Beethoven fins fer-ne la formació gegant que culminà a l'inici del segle XX, amb compositors com Richard Strauss, Mahler i Schoenberg. Els Gurrelieder d'aquest últim requereixen l'orquestra i el cor més grans de tota la història de la música.

Per a enriquir l'orquestració wagner va actuar paral·lelament sobre els següents punts:

-Reforçar els conjunts dels instruments clàssics.

-Possibilitar la utilització nova i totalment cromàtica dels instruments de vent, gràcies als avenços de la mecanització (aparició dels pistons i les claus suplementàries).

-Inventar i introduir instruments nous.

-Separar els conjunts de corda en múltiples parts i utilitzar "solos" d'instruments.

Aquest article no pretén ser un tractat d'orquestració; simplement intenta treure a la llum els invents de Wagner i la utilització especial

d'instruments que es van poder portar a terme gràcies als progressos de la mecanització de l'època. Efectivament, entre el 1843, any de la creació "d'El vaixell fantasma" i el 1882, any de la creació de "Parsifal", els instruments de vent pràcticament varen adquirir la seva forma actual. Posteriorment només han tingut lloc modificacions menors per a la suite.

En l'obra de Wagner es poden distingir dos períodes:

a) Les obres de joventut, fins el 1850, que comprenen "Rienzi", "El vaixell fantasma", "Tannhäuser" i "Lohengrin" (ja aleshores, per a aconseguir una orquestració dramàtica i plena de contrastos va requerir la influència de compositors recents com Beethoven, Weber, Halévy i Meyerbeer).

b) Les obres del període de maduresa (amb "Tristany", "Els mestres cantaires", "L'Anell" i "Parsifal") en què va revolucionar la instrumentació.

La seva obra, un cop acabada, exercí una influència persistent sobre tots els compositors europeus, inclús sobre els que el rebutjaren.

INSTRUMENTS DE CORDA

Wagner va fer referència als cinc conjunts de la família de la corda, però des de "Tristany", conscient de la novetat que representava l'escriptura per aquella època, va precisar les exigències qualitatives dels instruments: "han de ser especialment hàbils i nombrosos".

En la partitura de "L'Anell" precisa les necessitats quantitatives: "16 primers violins, 16 segons violins, 12 violes, 12 violoncels, 8 contrabaixos".

En funció de les noves necessitats expressives que sentia no va dubtar a fraccionar els conjunts de les cordes de forma que cada conjunt tingués una funció diferent. Així, per exemple, al començament de "La Walkiria", el tema és executat per 5 parts de violoncels tocant de dos en dos, i l'arc iris de "L'Or del Rhin" és interpretat per 8 parts de violins separats.

Wagner se serveix amb moderació, però amb molt d'efecte del solo de violoncel. Per exemple en l'obertura de "Tannhäuser".

Associació Wagneriana. Apartat postal 1159. Barcelona 08080
[Http://www.associaciowagneriana.com](http://www.associaciowagneriana.com) info@associaciowagneriana.com

La combinació de solistes i de conjunts separats s'imposa en l'obertura de "Lohengrin", executada per un solo de quatre violins que toquen sons harmònics sobreaguts i quatre grups de violins separats. Això dóna una impressió d'irrealitat, ben diferent de tot el que s'havia escrit fins aquell moment.

ARPA: És present en totes les òperes. "L'Anell" n'exigeix sis i les sis melodies diferents estan escrites dintre de l'arc iris de "L'Or del Rhin". La partitura es tan gegantina amb les cordes separades que els dotze transports d'arpa no consten en la pàgina i son desplaçats a l'apèndix.

La part del *LLAÛT* que acompanya la serenata de Beckmesser o Els Mestres Cantaires és, en general, interpretada per una arpa de cordes folrades amb una cinta de teixit, per tal d'amortir el so de l'instrument representat a l'escena.

INSTRUMENTS DE LA PETITA HARMONIA

FLAUTA: És utilitzada per conjunts de dos o tres i la seva escriptura roman clàssica.

PICCOLO: És molt poc usat. No apareix ni a "Lohengrin" ni a "Parsifal". És en la tempestat del "Vaixell Fantasma" on l'estridència dels tres piccolos utilitzats és més notable. Wagner no recorrerà més a aquest efecte.

CLARINET: En "si b" o en "la" figura en conjunts de dos o tres. No es fa cap referència al clarinet en "do".

CLARINET BAIX: És un instrument nou arribar a l'orquestra simfònica. El seu primer ús va tenir lloc a els Hugonots de Meyerbeer el 1836. Per evitar els buits de digitació s'ha de fer ús d'un conjunt de claus complex. Els intèrprets com Sax o Buffet van perfeccionar-lo fins a donar-li pràcticament les mateixes facilitats que el clarinet ordinari. Wagner escrigué per clarinet en "si b" i en "la", en funció de la tonalitat que s'havia d'executar. No es va servir del clarinet baix a "El Vaixell Fantasma" ni a "Tannhäuser", (ja que no estava perfeccionat), ni a "Els Mestres Cantaires" (on l'orquestra és, paradoxalment, la menys proveïda
Associació Wagneriana. Apartat postal 1159. Barcelona 08080
[Http://www.associaciowagneriana.com](http://www.associaciowagneriana.com) info@associaciowagneriana.com

de totes les òperes wagnerianes). Tot i amb això, aquest instrument és fonamental en l'escriptura wagneriana i apareix en nombrosos leit-motiv, per exemple, en l'acompanyament del *rei Marke* en el segon acte de "Tristany".

OBOÈ: És utilitzat per conjunts de dos o tres, excepte a "l'Anell", on en són necessaris quatre. Els models alemanys i sobre tot vienesos, amb el seu gran forat i forta llengüeta, tenen una sonoritat molt diferent del model francès desenvolupat per Frédéric Triebert en el curs de la segona meitat del segle XIX.

CORN ANGLÈS: Sovint se sent en "solo"; no apareix a "Els Mestres Cantaires" ni a "Lohengrin". En aquesta última òpera, però, apareix en escena. En general és tocat en alternança pel tercer oboè, però la tendència moderna és de confiar-ne la interpretació a un músic suplementari especialitzat. Després de la música barroca no s'utilitzà l'oboè alto. La meitat del segle XIX marca el renaixement d'aquest instrument. Wagner el designà com a "altoboe" en la partitura de "Parsifal" (tenia la idea d'utilitzar un instrument de la mateixa extensió tímbrica, però més sonor. Es podria comparar a "l'oboè de caccia" utilitzat en temps de Bach. W. Heckel, cèlebre fabricant de fagots de Biebrich, féu investigacions per a construir oboès greus més potents. Les investigacions no donaren resultat fins més tard, a començaments del segle XIX, sota la forma de "l'Heckelphone", oboè baix en "do" greu amb forat gran, al qual fa referència R. Strauss a "Salomé" i a "Elektra".

El corn anglès, de timbre metàl·lic característic, és fonamental en els leit-motiv wagnerians. Recordem el cèlebre començament del tercer acte de "Tristany", amb el solo del *pastor*. En contraposició, és una caricatura la que fa *Sigfrid* amb la dolçaina en resposta a l'ocell.

Hi ha un punt de controvèrsia en la segona crida del pastor anunciant l'arribada del navili a *Tristany*. Aquest tema de la nau, algunes vegades és executat pel corn anglès però Wagner desitjava un instrument de llengüeta més rústega. En la partitura escrigué: "La interpretació de la tonada del pastor amb corn anglès (en la primera escena del tercer acte) exigeix un artista complet i notable i ha d'interpretar-se entre bastidors pel mateix músic que toca amb l'orquestra tota la nit. Això resultarà més fàcil si la tonada alegre, cap al final de

la primera escena, l'interpreta un músic diferent amb corn anglès (i amb el reforç d'altres intèrprets), o amb un senzill instrument natural construït especialment (com queda indicat en la nota de la partitura)". Aquest text ha donat lloc a què els directors d'orquestra facin interpretar el passatge a què ens referim amb els instruments més diversos: saxofon soprano, Heckel-clarina o el tarogato (són de fusta, però s'assemblen al saxofon per la llengüeta senzilla i el forat cònic), la tenora (oboè gran de llengüeta doble, de material metàl·lic, que forma part de la cobla catalana) i també la trompeta amb sordina. Aquests instruments, més o menys exòtics no han satisfet els puristes i se n'han fabricat d'especials.

Heckel va construir-ne un de llengüeta doble amb un tub cònic molt curt, híbrid entre la musette, dolçaina o gralla i la bombardarda bretona, el "tristan shalmei".

FAGOT: Es presenta en conjunts per a dos o tres com les altres fustes. Té timbre sord i poc característic, (El seu paper per a completar els acords o com a baix de l'harmonia és considerable però no s'usa com a solista. A "l'Anell", el tercer fagot ha d'executar els greus, cosa impossible d'aconseguir amb instruments standard que baixen fins el "si b". Heckel va construir alguns instruments varis per a donar aquesta nota però en general s'ha d'executar amb contrafagot.

CONTRAFAGOT: Haendel i Beethoven l'havien utilitzat esporàdicament però no s'havia imposat a les orquestres per la seva pesantor i timbre poc homogeni, degut a la defectuosa fabricació en l'època. Wagner el va utilitzar a "Parsifal" com a reforç greu dels acords de l'harmonia menor. No se li ha donat valor de solista.

INSTRUMENTS DE LA GRAN HARMONIA

TROMPA: Té un lloc apart entre els coures, ja que es combina bé amb les fustes i els instruments d'embocadura. El conjunt standard comprèn quatre trompes i a "l'Anell" en té vuit. La trompa natural clàssica no té pistons, però sí,

tubs addicionals, denominats tons, que permeten escollir la tonalitat base de l'instrument sobre una octava que va del "si b" greu al "si b" agut. Només emet harmonies naturals del tub i notes suplementàries, de timbre ben diferent, obtingudes tapant parcialment el pavelló amb la mà. L'aparició dels primers pistons sobre la trompa cap el 1830 coincideix amb l'inici del treball de Wagner, però la trompa de pistons no es va imposar arreu fins a començament del segle XX.

A "El Vaixell Fantasma" i "Tannhäuser" l'orquestració és per a dues trompes naturals i dues amb pistons. Tanmateix la necessitat d'un instrument enterament cromàtic va fer renunciar Wagner a la trompa natural a "Lohengrin". Escrigué la partitura amb freqüents canvis de tons, tan ràpids que serien impossibles d'executar amb trompa natural. L'escriptura obliga l'instrumentista de trompa en "fa" a transportar constantment a tonalitats diferents i no facilita la lectura al director d'orquestra.

Les trompes tenen un paper considerable en l'orquestració wagneriana per a coordinar el conjunt i omplir l'harmonia dels acords. També poden fer solos brillants com la crida del tercer acte de "Siegfried". A "l'Anell" les vuit parts solistes de trompa permeten efectes mai oïts fins a l'època. Al començament de "l'Or del Rhin" les vuit trompes entres successivament en cànon, de la vuitena a la primera, animant poc a poc les ones del Rhin i llançant l'immens missatge de l'Anell.

TUBA WAGNERIANA: És un invent de Wagner per a "l'Anell". Wagner devia estar influenciat per la família dels saxhorns que havia descobert quan va visitar els tallers d'Adolphe Sax a París el 1843. L'instrumenten forma de saxhorn alemany oral, està proveït de vàlvules rotatives i d'un petit orifici molt estret i embocadura de corn. El toquen els cornistes. Les vàlvules són maniobrades amb la mà esquerra, com en la trompa, al revés dels altres coures. Aquest no és un criteri absolut per a diferenciar una tuba d'un saxhorn ja que a Alemanya es va intentar introduir tubes en les fanfàrries cap a l'any 1910 i es van fabricar alguns instruments maniobrats amb la mà dreta. Wagner utilitza dos tenors en "si b" i dos baixos en "fa", corresponents respectivament (per la longitud del tub vuit) a la trompa en "si b" agut i a la trompa en "fa"

standard. Malgrat tot, la quarta vàlvula abaixa l'instrument en una quarta, contràriament a la trompa doble que l'eleva una quarta.

A "l'Anell", en general, les trompes cinquena i sisena toquen alternativament les tubes en "si b", mentre que les trompes setena i vuitena toquen les tubes en "fa".

Les tubes wagnerianes amb el pavelló a dalt no poden recórrer a la tècnica dels sons amortits. El seu timbre característic és més poderós i més fosc que el de la trompa. Com que quan Wagner va tenir la idea de les tubes, l'orquestració de "l'Or del Rhin" ja estava enllestida, va afegir aquests instruments a la partitura i esdevingueren la base de molts leit-motiv al llarg de tota l'obra (en Walhalla, Hunding, etc.)

Les tubes wagnerianes no es troben gaire en altres compositors. La llista esdevé quasi completa si esmentem les simfonies setena i vuitena de Bruckner, el Gurrelieder de Schoenberg, Elektra, La dona de l'ombra i la Simfonia dels Alps de R. Strauss.

TROMPETA: Com la trompa, en el seu origen estava desproveïda de pistons. S'utilitzava la tècnica dels sons amortits, cosa per al qual només podia emetre la sèrie de parts del tub. El seu ús es limitava a l'execució de fanfàrries, crides o motius diatònics molt senzills.

A "El Vaixell Fantasma" intervenen dues trompetes naturals i dues trompetes de vàlvules en representació del conjunt de trompetes, però a "Lohengrin" el conjunt standard es compon de tres trompetes de vàlvules enterament cromàtiques, cosa que dóna a aquests instruments la màxima llibertat de joc i d'expressió que als altres. Les trompetes alemanyes que es fabricaven a l'època eren de tonalitats més greus que la trompeta actual en "si b".

En nombroses òperes les trompetes suplementàries associades als trombons s'han de tocar en escena o entre bastidors en desfilades, crides, etc., de caràcter típic o folklòric, d'acord amb l'ús clàssic de l'instrument.

TROMPETA BAIXA: Per a enriquir la paleta sonora de "l'Anell", Wagner escrigué una part a la qual donà molta importància, per a trompeta baixa, sovint en solo. Aquest instrument, en general en "do" o en "si b" greu, s'assembla, per l'acústica, al trombó de pistons, però té el forat més estret.

Wagner, paradoxalment, no fa servir l'extrem greu sinó la sonoritat especial. L'instrument, de vegades tocat per un trombonista, fou utilitzat per R. Strauss, Strawinsky, Schoenberg, Janacek i, de tant en tant, pels compositors moderns.

TROMBÓ DE VARES: S'utilitza en conjunt de tres, generalment dos tenors en "si b" i un baix en "fa".

TROMBÓ BAIX: Per a "l'Anell", Wagner enriquí el conjunt de tres trombons amb un quart membre: el trombó baix en "si b" greu, una octava per sota de l'instrument standard. Aquest instrument té tessitura de tuba, amb un timbre diferent, molt més metàl·lic i ric en harmonies. La vara no es pot allargar per a donar les sis posicions necessàries, ja que el braç del músic no és prou llarg. Els executants han de fer gala d'enginy per a resoldre el problema, per exemple, fornint l'instrument amb una vara doble.

TUBA CONTRABAIX: No s'ha de confondre amb la tuba wagneriana. Wagner la va incloure a "El Vaixell Fantasma" a l'època en què Moritz creà l'instrument. Per a "Rienzi" la partitura preveu un opicleide. L'opicleide amb claus és el successor del serpent.

La tuba és utilitzada tradicionalment amb els tres trombons per a completar els greus. Des del punt de vista acústic això no és lògic perquè el trombó, com la trompeta, està proveït d'una secció cilindre-cònica estreta mentre que la tuba té una secció cònica gran, com correspon a la família de la trompa. Possiblement per aportar una solució a aquest problema d'homogeneïtat de timbres, Wagner a "l'Anell" completà el so greu dels tres trombons amb un trombó contrabaix i el so agut de la tuba, afegint-hi quatre tubes wagnerianes.

Wagner no s'accontentà amb el paper de simple acompanyament per a la tuba. A "Siegfried", per exemple, personifica el drac *Fafner*.

INSTRUMENTS DE PERCUSSIÓ I ESPECIALS

És un error opinar que la música és sorollosa. Llevat dels timbals omnipresents, els instruments de percussió hi figuren de forma esporàdica i sempre per expressar una situació particular o per imitar un objecte o fenomen natural. Per exemple a "Tristany", només s'empra un triangle i a "Parsifal" es limita a les campanes de Monsalvat. No es pot dir que Wagner va revolucionar la música gràcies a l'ús de la percussió. S'hauran d'escoltar els compositors del segle XX, sobre tot Strawinsky, per a comprendre el veritable esclat de la cèl.lula rítmica tradicional.

TIMBALS: Associats a les trompetes des de l'època barroca, són presents en l'orquestra simfònica des de la seva creació. El timbaler clàssic es contenta amb dos timbals, sempre concordants en quinta (tònica dominant del moviment). En relació als altres instruments de percussió, tenen la particularitat que poden concordar amb les notes determinants.

En el temps de Wagner els timbals de concordança automàtica per pedal no existien i la concordança obtinguda amb ajuda de mànecs accionant els cargols de tensió no era instantània. Per raó del cromatisme creixent de la música, els timbals no poden seguir l'harmonia; un tercer i inclús un quart timbal ofereixen noves possibilitats. A "l'Anell", Wagner fa referència a un segon timbaler que disposa del seu propi joc d'instruments, cosa que permet efectes impressionants (per exemple, en la Marxa fúnebre de "Siegfried"). Estem lluny de la desmesura de Berlioz (ell mateix era timbaler) que reclama per a la "Tuba mirum" de la seva "Gran Missa de morts", setze timbals tocats per setze instrumentistes.

PLATERETS: Batuts l'un contra l'altre es manifesten en general en el paroxisme dels crescendos, quan l'orquestra toca fortissimo. La seva repetició

a cada compàs és molt rara però es pot citar la *Cavalcada de les Walkiries*, cavall de batalla dels spots publicitaris i films de guerra en tots els gèneres.

EL BOMBO/TAMBORA i el *TAMBOR* es retroben a "Els Mestres Cantaires", on produeixen efectes sorollosos en escena. A "l'Anell", Wagner prefereix utilitzar un tambor gran (grosse Rührtrommel) en lloc del bombo.

TRIANGLE: És present a tot arreu, excepte a "El Vaixell Fantasma" i a "Parsifal". El paper real que se li atribueix dóna valor a cada una de les seves interpretacions. Ha de sonar un sol cop de triangle en el segon acte de "Siegfried", cosa que no sobrecarregarà al percussionista.

GONG o *TAM-TAM*: Gran disc de bronze suspès d'un pòtic, figura a "l'Anell" (particularment al final d'"El Crepuscle dels déus").

TAMBORÍ: Apareix a "Tannhäuser" (bacanal) i a "Lohengrin".

CAMPANES: A "Parsifal", quatre campanes, en carilló repeteixen incansables, do, sol, la, mi greu. La impossibilitat d'executar amb campanes reals (que haurien de ser enormes) les notes demanades, condueix a cercar substituïts més o menys acceptables. El so de les campanes compost de parts totalment inharmòniques, és molt difícil d'imitar. S'han utilitzat cordes de piano, campanes tubulars, (molt agudes i de timbres diferents) i gongs, però la qüestió resta oberta. Jo he pogut escoltar, fa alguns anys, a la Sala Pleyel, sota la direcció de Baremboïm, campanes executades amb ajuda d'un sintetitzador numèric Arp; el progrés no s'atura!

Queden per a esmentar alguns instruments escollits en determinades situacions pel seu caràcter local. A "El Vaixell Fantasma", una màquina de vent imita la tempestat.

CASTANYOLES: En la bacanal de "Tannhäuser" segueixen un ritme irregular i frenètic de dansa.

CORN DE CRIDA: A "Els Mestres Cantaires" surt un vigilant nocturn amb un corn.

JOC DE TIMBRES o *GLOCKENSPIEL*: Es fa servir a "El Crepuscle dels déus" (ja els havia utilitzat Mozart a "La Flauta Màgica") donant un aire d'alegria al viatge de *Siegfried* pel Rhin.

MARTELLS o *ENCLUMES*: A "l'Or del Rhin" setze enclumes suggereixen el treball dels *Nibelungs*, mentre una de sola permet a *Siegfried* forjar l'espasa. Wagner ha de compartir amb Verdi la paternitat de la invenció, ja que aquest les utilitzà el 1853 a *Il Trovatore*. Tot i que el so dels martells no té una altura definida i que les parts són més inharmòniques que les de les campanes, Wagner els fa donar tres "fa" separats cada un per una octava, exigència impossible de seguir al peu de la lletra.

ORGUE: Es fa sentir en escenes d'església dels "Mestres Cantaires" i de "Lohengrin".

CONCLUSIÓ

Aquest resum sobre instruments mostra la influència decisiva dels compositors en l'evolució de la creació i elaboració de nous instruments. Wagner en particular, en explotar a fons les possibilitats que oferia la mecanització naixent, va revolucionar l'orquestració de finals del segle XIX.

BIBLIOGRAFIA

- "The history of orchestration". Adam Carse, Dover publications, 1964
- "Anatomy of the orchestra", Norman del Mar, Faber & Faber, 1981
- "The anchor companion to the orchestra". Norman del Mar, Faber & Faber, 1987
- "New Grove Dictionary of Musical Instruments", Mac-Millan Press Ltd., 1984
- "Le voyage artistique à Bayreuth", Albert Lavignac, Delagrave, 1897
- "Partitures completes de les obres de Wagner", reeditades per Dover Publications inc. [New York](http://www.doverpublications.com).

